

Anotace rozhodnutí Evropského soudu pro lidská práva

Rozsudek ze dne 22. listopadu 2022 ve věci č. 44394/15 – *G. M. a ostatní proti Moldavsku*

Senát druhé sekce Soudu jednomyslně rozhodl, že došlo k porušení článku 3 Úmluvy v jeho procesní i hmotněprávní části u stěžovatelek s mentálním postižením, které byly v době svého pobytu v psychiatrickém ústavním zařízení znásilněny vedoucím lékařem zařízení a následně donuceny k potratu a zavedení nitroděložního antikoncepčního tělíska.

I. Skutkové okolnosti

Stěžovatelky trpící různě závažným mentálním postižením, avšak nezbavené způsobilosti k právním úkonům, byly umístěny do psychiatrického ústavního zařízení. Během pobytu v ústavu byly v letech 1998 až 2007 znásilněny zde pracujícím vedoucím lékařem. Tvrdily, že po znásilnění otěhotněly, byly nuceny jít na potrat a že jim byla následně bez jejich souhlasu zavedena nitroděložní antikoncepční tělíska, aby se zabránilo dalšímu těhotenství. Stěžovatelky podaly trestní oznámení týkající se jak nucených potratů, tak nedobrovolných antikoncepčních opatření. Státní zástupce čtyřikrát odmítl zahájit vyšetřování s tím, že ukončení těhotenství dvou stěžovatelek bylo zákonné a neexistovaly důkazy o těhotenství třetí stěžovatelky. Lékař byl v roce 2019 odsouzen za znásilnění šestnácti obyvatelk ústavu, včetně stěžovatelek.

II. Odůvodnění rozhodnutí Soudu

K TVRZENÉMU PORUŠENÍ ČLÁNKU 3

Stěžovatelky s odkazem na článek 8 Úmluvy namítaly, že byly nuceny podstoupit potrat a podrobit se antikoncepčním opatřením a že vnitrostátní orgány neprovedly účinné vyšetřování okolností těchto událostí.

Soud se rozhodl stížnosti posoudit z hlediska článku 3 Úmluvy (*Radomilja a ostatní proti Chorvatsku*, č. 37685/10 a 22768/12, rozsudek velkého senátu ze dne 20. března 2018, § 110–127). Uvedl, že postavení méněcennosti a bezmoci, které je typické pro pacienty uzavřené v psychiatrických nemocnicích, vyžadovalo zvláštní obezřetnost při zkoumání, zda je v nich dodržována Úmluva. Dodal, že sice bylo sice na lékařích, aby rozhodli o léčebných metodách, které mají být použity k zachování tělesného a duševního zdraví pacientů zcela neschopných rozhodovat o sobě samých, v případě nutnosti i za použití síly, nicméně tito pacienti zůstávají pod ochranou článku 3. Lékařské zákroky v podobě nuceného potratu a antikoncepce u žen s mentálním postižením, které se staly oběťmi znásilnění lékařem v zařízení, byly v kombinaci se zranitelností stěžovatelek spočívající v jejich pohlaví, postižení a institucionalizaci dostatečně závažné, aby spadaly do působnosti článku 3 Úmluvy (viz např. *Akopyan proti Ukrajině*, č. 12317/06, rozsudek ze dne 5. června 2014, § 102; *Salmanoğlu a Polattaş proti Turecku*, č. 15828/03, rozsudek ze dne 17. března 2009, § 96; *V. C. proti Slovensku*, č. 18968/07, rozsudek ze dne 8. listopadu 2011, 116–119). Soud rovněž odkázal mj. na obecné doporučení Výboru OSN pro odstranění diskriminace žen č. 19 o genderově podmíněném násilí páchaném na ženách, Závěrečná doporučení Výboru OSN pro odstranění diskriminace žen ke spojené 5. a 6. periodické zprávě Moldavska, Úmluvu OSN o právech osob se zdravotním postižením, obecný komentář Výboru OSN pro práva osob se zdravotním postižením č. 3 o ženách a dívkách se zdravotním postižením, Závěrečná doporučení Výboru OSN pro práva osob se zdravotním postižením k úvodní zprávě Moldavska a doporučení Výboru ministrů členským státům Rady Evropy Rec(2002)5 o ochraně žen proti násilí. Soud uvedl, že ze zpráv OSN a Rady Evropy vyplývá, že nucené potraty, sterilizace a antikoncepce jsou formami genderového násilí.

Státy mají podle článku 3 Úmluvy především negativní povinnost zdržet se způsobování vážné újmy osobám ve své jurisdikci (*Hristozov a další proti Bulharsku*, č. 47039/11 a 358/12, rozsudek ze dne

13. listopadu 2012, § 111). Dále mají pozitivní povinnosti, které jsou jednak hmotněprávní povahy – povinnost zavést legislativní rámec ochrany a za určitých okolností přijmout operativní opatření na ochranu osob před rizikem špatného zacházení, a jednak procesní povahy – povinnost provést účinné vyšetřování (*X a ostatní proti Bulharsku*, č. 22457/16, rozsudek velkého senátu ze dne 2. února 2021, § 178 a 179).

V dané věci Soud přezkoumával, zda mentálně postižené stěžovatelky, které nebyly zbaveny způsobilosti k právním úkonům, byly podrobeny invazivním lékařským zákrokům bez informovaného souhlasu, zda byl právní rámec upravující postup lékařů a postup orgánů činných v trestním řízení přiměřený, zda bylo provedeno účinné vyšetřování a zda byla právu stěžovatelek na osobní integritu poskytnuta dostatečná ochrana s ohledem na jejich zranitelnost jakožto ženám s mentálním postižením vystaveným sexuálnímu zneužívání v ústavním prostředí.

a) Povinnost provést účinné vyšetřování

Vnitrostátní orgány neprodleně zahájily předběžné šetření oznámení stěžovatelek, které částečně potvrdilo jejich tvrzení. Státní zástupce však nezahájil vyšetřování, jelikož dospěl k závěru, že vnitrostátní právo před rokem 2006 nevyžadovalo souhlas s danými lékařskými zákroky a první a druhá stěžovatelka přesto s potraty souhlasily. Potrat měl být zákonný vzhledem k přítomnosti zdravotního důvodu, kterým bylo mentální postižení stěžovatelek. U třetí stěžovatelky nebyl potrat prokázán, ani u jedné ze stěžovatelek nebyla prokázána nucená antikoncepční opatření.

Podle Soudu se vyšetřování opíralo čistě o obsah zdravotnické dokumentace, aniž by byli vyslechnuti další obyvatelé ústavu a provedena lékařská vyšetření za účelem zjištění známek lékařských zákroků na tělech stěžovatelek či zavedení antikoncepce. Částečně byla potvrzena absence souhlasu stěžovatelek s lékařskými zákroky, aniž by bylo posouzeno, zda byly vůbec schopny vyjádřit platný souhlas s ohledem na své mentální postižení. Vnitrostátní orgány čelily "hájitelnému" tvrzení ve smyslu judikatury Soudu o zásazích bez souhlasu na osobách s mentálním postižením a měly povinnost přijmout nezbytná opatření k posouzení věrohodnosti těchto tvrzení, objasnění okolností případu a určení odpovědných osob (*X a ostatní proti Bulharsku*, cit. výše, § 201), což se nestalo (*Gasanov proti Moldavsku*, č. 39441/09, rozsudek ze dne 18. prosince 2012, § 53).

Soud dospěl k závěru, že vnitrostátní orgány v rozporu s článkem 3 Úmluvy neprovedly účinné vyšetřování stěžovatelek o špatném zacházení, ačkoli bylo řízení na základě stížností stěžovatelek čtyřikrát obnoveno. Vyšetřování navíc nezohlednilo zranitelnost stěžovatelek ani genderové aspekty a aspekty jejich zdravotního postižení v souvislosti s jejich stížnostmi na institucionalizované lékařské násilí, kterému měly být vystaveny. Současně Soud odmítl námitku vlády o nevyčerpání prostředků nápravy v podobě odvolání proti odmítnutí státního zástupce zahájit vyšetřování (*Vovk a Bogdanov proti Rusku*, č. 15613/10, rozsudek ze dne 11. února 2020, § 75). Stejně tak připomněl, že odškodnění přiznané v občanskoprávním řízení nelze považovat za dostatečné pro splnění pozitivních závazků státu podle článku 3 Úmluvy, neboť takový prostředek nápravy je zaměřen spíše na přiznání náhrady škody než na určení a potrestání odpovědných osob (*Kosteckas proti Litvě*, č. 960/13, § 46, rozsudek ze dne 13. června 2017).

b) Povinnost zavést vhodný právní rámec

Dle Soudu mají státy zvýšenou povinnost ochrany vůči osobám s mentálním postižením, které byly umístěny do veřejného zařízení, nemají rodinu, nebyly zbaveny způsobilosti k právním úkonům, a nemají tak zákonného zástupce, a jsou tudíž ve zvláště zranitelné situaci (*Rooman proti Belgii*, č. 18052/11, rozsudek velkého senátu ze dne 31. ledna 2019, § 246), a to tím spíše, pokud jde o ochranu jejich reprodukčních práv.

Soud nejprve řešil otázku souhlasu s nucenými lékařskými zákroky. Vzhledem k tomu, že zákroky nebyly provedeny za účelem záchrany života stěžovatelek, byl dle Soudu k jejich provedení dle vnitrostátního práva nutný souhlas stěžovatelek. Opačný závěr, ke kterému dospěly vnitrostátní orgány, proto označil za zarážející. Soud zároveň upozornil na mezinárodní standardy ohledně informovaného souhlasu mj.

v případech osob s duševní poruchou. Zejména Úmluva Rady Evropy o lidských právech a biomedicíně vyžaduje souhlas se všemi lékařskými zákroky s několika výjimkami, které nedopadají na situaci stěžovatelek, a vyžaduje dostupnost informací poskytovaných pacientům a závaznost jejich nesouhlasu s lékařským zákrokem, který není určen k léčbě jejich duševní poruchy, pokud je pacient schopen svůj souhlas vyjádřit. Světová zdravotnická organizace se dále zasazuje o systém podporovaného rozhodování osob s postižením, který má zajistit, aby osoby s postižením měly přístup k podpoře, kterou mohou potřebovat při uplatňování své právní způsobilosti a při rozhodování. Taková podpora by měla vyloučit střet zájmu, neměla by být spojena s nepatřičným ovlivňováním, měla by zahrnovat poskytování snadno srozumitelných informací a neměla by usilovat o přenos rozhodovacích práv na třetí osoby.

Těhotná žena by měla mít v případě potratu možnost být osobně vyslechnuta a její názory by měly být zváženy (*Tysiqc proti Polsku*, č. 5410/03, rozsudek ze dne 20. března 2007, § 117; *P. a S. proti Polsku*, č. 57375/08, rozsudek ze dne 30. října 2012, § 99). Tyto zásady jsou o to relevantnější v kontextu osob s mentálním postižením, které mají vyjádřit souhlas s potratem či antikoncepcí. Nadto vedle stěžovatelek byly provedeny další potraty ženám z ústavu za nejasných podmínek ohledně jejich souhlasu. Dle mezinárodních organizací existují ve společnosti obecně a v Moldavsku zvláště škodlivé stereotypy, že osoby s mentálním postižením by neměly plodit děti, což má za následek porušení práv osob se zdravotním postižením. Soud dále naznal, že ženy s mentálním postižením jsou v Moldavsku pouze omezeně zapojeny do rozhodování o vlastním těhotenství. Nebylo prokázáno, že by osobám s mentálním postižením byly poskytovány informace pro ně přístupným způsobem; naopak bylo zjištěno, že vůči stěžovatelkám byl uplatněn paternalistický přístup.

Soud se sice ztotožnil s hodnocením vnitrostátního vyšetřování, že obvinění neodhalila trestné činy, avšak nikoliv z důvodu údajného souhlasu stěžovatelek s těmito zákroky, ale proto, že trestněprávní předpisy žalovaného státu byly nedostatečné a nemohly tak stěžovatelky ochránit před potraty a antikoncepcí bez souhlasu. Situace by se měla zlepšit s vnitrostátní implementací Úmluvy Rady Evropy o prevenci a potírání násilí vůči ženám a domácího násilí (Istanbulská úmluva), která vyžaduje kriminalizaci nucených potratů. Soud shrnul, že stávající vnitrostátní právní rámec postrádá záruku získání platného informovaného souhlasu k lékařským zákrokům od osob s mentálním postižením, zejména žen, což je v rozporu s článkem 3 Úmluvy.

c) Povinnost chránit fyzickou integritu stěžovatelek

Pokud jde o stížnostní námitky týkající se ukončení těhotenství, je nesporné, že první a druhá stěžovatelka podstoupily potrat ve veřejné nemocnici poté, co je tam odeslalo ústavní zařízení. První stěžovatelka nedala souhlas ani v lékařské dokumentaci, ani na zvláštním formuláři. Druhá stěžovatelka sice uvedla písmeno M do kolonky pro podpis pacienta, avšak dle Soudu se s ohledem na její zranitelnost a absenci právních záruk nejednalo o informovaný souhlas (*V. C. proti Slovensku*, cit. výše, § 112). Ačkoli nebylo prokázáno úmyslné špatné zacházení se stěžovatelkami, zdravotnický personál nemocnic nerespektoval jejich právo na autonomii, a došlo tak k porušení článku 3 Úmluvy. Pokud jde o třetí stěžovatelku, její tvrzení nebyla účinně prošetřena (viz *Petru Roșca proti Moldavsku*, č. 2638/05, rozsudek ze dne 6. října 2009, § 42; a *Popa proti Moldavsku*, č. 29772/05, rozsudek ze dne 21. září 2010, § 39). V takovém případě je důkazní břemeno na vládě, aby prokázala skutečnosti, které by zpochybnilly tvrzení stěžovatele. V opačném případě je s ohledem na zranitelné postavení osob, jako tomu bylo v daném případě, možné vyvodit závěry, které mohou být pro vládu nepříznivé. Ačkoli lékařská dokumentace neobsahovala informace o potratu, prokázaná znásilnění žen z ústavního zařízení, nucené potraty u dvou stěžovatelek a nedostatky v právním rámci vedly Soud k závěru, že existovaly důkazy ve prospěch verze událostí, jak je popsala třetí stěžovatelka. Vláda však přesvědčivě neprokázala, v čem se situace třetí stěžovatelky lišila od situace dvou prvních stěžovatelek, a Soud tak považoval její tvrzení za prokázané. Došlo tedy k porušení článku 3 Úmluvy i ve vztahu ke třetí stěžovatelce.

Pokud jde o stížnostní námitky všech stěžovatelek týkající se antikoncepčních opatření a tvrzení první stěžovatelky o nemožnosti počít dítě, Soud uvedl následující. První stěžovatelka předložila důkaz o přítomnosti nitroděložního tělíska. S ohledem na praxi ústavu zabránit ženám mít děti a absenci důkazu předloženého vládou Soud považoval za dostatečně prokázané, že antikoncepce byla do těla žena vložena v době, kdy pobývala v ústavu. Došlo tak k porušení článku 3 Úmluvy. Soud již samostatně nezkoumal její tvrzení o neschopnosti počít dítě. Druhá a třetí stěžovatelka nepředložily žádné důkazy ohledně svého tvrzení o zavedení nitroděložního tělíska. S ohledem na absenci *prima facie* důkazů, které by mohly důkazní břemeno převést na vládu, Soud nemohl učinit závěr, že stěžovatelky byly podrobeny nucené antikoncepci. Dospěl proto k závěru, že v jejich případech nedošlo k porušení článku 3 Úmluvy.

Souhrnem Soud uvedl, že došlo k porušení článku 3 Úmluvy v jeho procesní části, pokud jde o nucené potraty a nucenou antikoncepci u všech tří stěžovatelek. Dále konstatoval, že došlo k porušení článku 3 Úmluvy v jeho hmotněprávní části, pokud jde o nucený potrat u všech tří stěžovatelek a nucenou antikoncepci u první stěžovatelky. Konečně naznal, že nedošlo k porušení článku 3 Úmluvy v jeho hmotněprávní části, pokud jde o nucenou antikoncepci u druhé a třetí stěžovatelky.